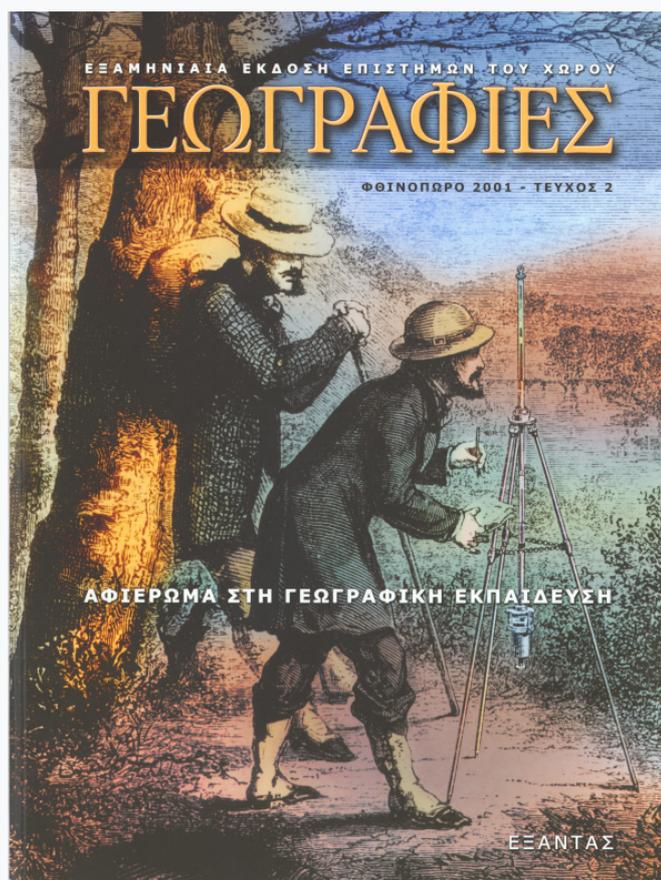

Γεωγραφίες

Αρ. 2 (2001)

Γεωγραφίες, Τεύχος 2, 2001

ΓΕΩΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΕΣ

-

Γ Ε Ω - Ε Π Ι Κ Α Ι Ρ Ο Τ Η Τ Ε Σ

Η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου έχει ήδη επιφέρει σημαντικές γεω-πολιτικές αλλαγές σε παγκόσμιο επίπεδο και έχει δώσει νέες διαστάσεις στις σχέσεις «Δύσης» και «Ανατολής». Οι Άραβες πιλότοι τρομοκράτες έφεραν, μαζί με τα χιλιάδες θύματα, την αμφισβήτηση της ηγεμονίας των ΗΠΑ μέσα στο ίδιο τους το έδαφος. Συγχρόνως αναδύθηκε εκ νέου η δαιμονοποίηση του Ισλάμ καθώς η «πολιτισμένη Δύση» άρχισε πόλεμο με τη φτωχότερη ισλαμική χώρα της «Ανατολής», κνηγώντας τρομοκράτες που η ίδια είχε «κατασκευάσει» μερικές δεκαετίες πριν. Τα σχόλια των Γιώργου Πρεβελάκη και Σίας Αναγνωστοπούλου φωτίζουν από γεωγραφική και ιστορική σκοπιά ορισμένες πτυχές αυτής της συγκεχυμένης συγκυρίας. Οι ΓΕΩΓΡΑΦΙΕΣ προσκαλούν και άλλους/ες να συμμετάσχουν στη συζήτηση.

ΕΔΑΦΗ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΑ ΣΕ ΑΝΑΒΡΑΣΜΟ

Γιώργος Πρεβελάκης*

Στην προσπάθεια να ερμηνευθεί το πρωτόγνωρο και να προβλεφθούν οι συνέπειές του, πολλές αναλογίες βρέθηκαν για να συνδέσουν τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου με το παρελθόν. Άλλοι θυμήθηκαν το Περλ Χάρμπορ, άλλοι το Σεράγεβο, άλλοι επισήμαναν την ενδεχόμενη αρχή ενός τρίτου (ή τέταρτου) παγκοσμίου πολέμου.

Καθώς η καταστροφή, υλική και συμβολική, είχε τεράστια έκταση, απρόβλεπτη και μέσα στην καρδιά των ΗΠΑ, τα γεγονότα παραπέμπουν περισσότερο στο Τσερνομπίλ. Και τότε η έκρηξη όχι μόνο δημιούργησε τεράστιες υλικές και ανθρώπινες ζημιές, αλλά και έπληξε συμβολικά τη Σοβιετική Ένωση. Η πυρηνική τεχνολογία αποτελούσε ουσιαστικό στοιχείο μιας προμηθεϊκής ιδεολογίας. Αίφνης αποκαλύφθηκε ότι η σοβιετική τεχνολογία ήταν ένας μύθος, ότι «ο βασιλιάς είναι γυμνός». Ανάλογες συνέπειες έχουν τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου. Οι ΗΠΑ δεν κινδυνεύουν βέβαια να έχουν την τύχη της ΕΣΣΔ, δεν απειλούνται από διάλυση. Όμως ο μύθος της παντοδυναμίας τους κλονίζεται σοβαρά.

Όπως η ΕΣΣΔ δημιούργησε μιά δύναμη την οποία δεν κατόρθωσε να τιθασεύσει (δηλαδή την πυρηνική ενέργεια), με τον ίδιο τρόπο οι ΗΠΑ διαπιστώνουν τις καταστροφικές συνέπειες από την πολιτική ενέργεια την οποία αποδέσμευσαν. Η χρήση του απελευθερωτικού/τρομοκρατικού δυναμικού υπήρξε κύριο όπλο των ΗΠΑ εναντίον των αντιπάλων τους, μεγάλων ή μικρών: Αφγανοί και Τσετσένοι εναντίον των Ρώσων, Αλβανοί και Βόσνιοι εναντίον των Σέρβων κ.ο.κ. Να όμως που το όπλο αυτό αποδεικνύεται δίκοπο μαχαίρι όταν οι μηχανισμοί ελέγχου είναι ανεπαρκείς.

Όμως υπάρχει και μια δεύτερη πλευρά του ζεύγους ύβρις/νέμεσις η

* Καθηγητής Πολιτικής Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Paris-I, e-mail: prevelakis@noos.fr.

1. Fukuyama, Francis (1992), *The End of History and the Last Man*, New York / Toronto: Free Press.

2. Badie, Bernard (1995), *La Fin des territoires. Essai sur le désordre international et sur l'utilité sociale du respect*, Paris: Fayard.

οποία ενδιαφέρει ιδιαίτερα τη Γεωγραφία. Οι ΗΠΑ έχουν προωθήσει κατά την τελευταία δεκαετία τη λεγόμενη παγκοσμιοποίηση, δηλαδή τη γενίκευση της κυκλοφορίας και την ανάπτυξη δικτύων που αγκαλιάζουν ολόκληρη την οικουμένη. Αντίθετα, έχουν κατά κανόνα καταπολεμήσει την εδαφική οργάνωση, η οποία περιορίζει την κυκλοφορία και θέτει όρια στην ανάπτυξη των διεθνών δικτύων. Πολλές θεωρητικές προσεγγίσεις προσπάθησαν να περιγράψουν –και να νομιμοποιήσουν– τη μεγάλη αυτή τάση, η οποία βέβαια εξυπηρέτούσε κατ' αρχάς την ηγεμονία των ΗΠΑ: από το Τέλος της Ιστορίας¹ ως το Τέλος των Εδαφών.² Κατά τη διάρκεια του πολέμου στο Κοσσυφοπέδιο ακούστηκε, μάλιστα από επίσημα χείλη, ότι ως αρχή του Διεθνούς Δικαίου η Ανθρωπιστική Επέμβαση υπερερεί της Εθνικής Κυριαρχίας. Κατά τη Μαντλίν Ολμπράιτ και τον Γενικό Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών Κόφι Ανάν, ένας ολόκληρος κόσμος εδαφικής οργάνωσης, συγκροτημένος στα στέρεα θεμέλια της Συνθήκης της Βεσφαλίας, επρόκειτο έτσι να θέσει τέλος στην ύπαρξή του, ως απάνθρωπος και καταπιεστικός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Αυτό όμως που αγνοούσαν οι θεωρητικοί της άκρατης Παγκοσμιοποίησης είναι ότι τα εδάφη έχουν και αυτά λόγο ύπαρξης και ότι η υπέρμετρη και ανεξέλεγκτη κυκλοφορία αποσταθεροποιεί. Όσο βέβαια η αποσταθεροποίηση αναπτυσσόταν εκτός του εδάφους των ΗΠΑ (και της Δυτικής Ευρώπης), ουδείς λόγος ανησυχίας υπήρχε. Η διάλυση της ΕΣΣΔ, η κατεδάφιση των όσων δομών –αποικιακού παρελθόντος βέβαια– συνέβαλλαν στη σταθερότητα στην Αφρική, η αποσύνθεση της Γιουγκοσλαβίας κ.λπ. ήταν μακριά. Ως συνέπεια και επακόλουθο οι λαοί απελευθερώνονται από αυταρχικά καθεστώτα και, δευτερευόντως, ανοίγει ο δρόμος στη διεύδυση των διεθνών δικτύων.

Για πρώτη φορά στις 11 Σεπτεμβρίου το ίδιο το αμερικανικό έδαφος υπέστη με τη σειρά του τις αποσταθεροποιητικές συνέπειες της άμετρης παγκοσμιοποίησης. Μέσα σε μια ώρα χάθηκαν ανθρώπινες ζωές, καταστράφηκε πλούτος, προσβλήθηκαν τα όσια των οσίων της αμερικανικής ιδεολογίας. Αίφνης όλα αλλάζουν. Οι αρνητικές πλευρές της Παγκοσμιοποίησης γίνονται αισθητές στην καρδιά του διεθνούς συστήματος, της αμερικανικής ηγεμονίας.

Η πρώτη αντίδραση ασφαλώς δεν μπορεί να είναι παρά η άρνηση, η διάψευση, ο καθησυχασμός. Τίποτε δεν άλλαξε, οι ΗΠΑ εξακολουθούν να ελέγχουν τον κόσμο, επρόκειτο για ένα ατύχημα το οποίο σύντομα θα αντιμετωπιστεί: εξ ου και η βεβιασμένη επίθεση στο Αφγανιστάν. Μόνο όταν κατακαθίσει η σκόνη και γίνουν ψύχραιμοι απολογισμοί θα αντιληφθούμε τις πραγματικές συνέπειες του αμερικανικού Τσερνομπίλ της 11ης Σεπτεμβρίου.

Μπορούμε όμως ως ένα βαθμό να τις υποθέσουμε.

Η επιστροφή των εδαφών

Η ελευθερία στην κυκλοφορία των κεφαλαίων αρχίζει ήδη να περιορίζεται, καθώς τίθενται νέοι κανόνες σχετικά με το «ξέπλυμα» του βρόμιου χρήματος και γενικότερα τον έλεγχο για την προέλευση των διακινουμένων κεφαλαίων. Η κυκλοφορία των προσώπων επίσης υφίσταται περιορισμούς. Ανάλογα ισχύουν ως προς την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών.

Γενικότερα μπορούμε να προβλέψουμε ότι η ισορροπία ανάμεσα στην ελευθερία και τη σταθερότητα θα κλίνει προς την κατεύθυνση της δεύτερης: πράγμα το οποίο συνεπάγεται την ενίσχυση των φορέων οι οποίοι σταθερο-

ποιούν και ελέγχουν τα εδάφη (κυρίως οι κυβερνήσεις), εις βάρος των παραγόντων οι οποίοι αμφισβητούν την εξουσία τους (μειονότητες, κοινωνικά και θρησκευτικά κινήματα κ.ο.κ.).

Αναδιάρθρωση του διεθνούς συστήματος

Οι ΗΠΑ κατανοούν ότι η διεύρυνση της επιρροής τους σε διεθνή κλίμακα συνεπάγεται την εισαγωγή ξένων προβλημάτων στο έδαφός τους. Η συνειδητοποίηση αυτή θα ενισχύσει τις υφιστάμενες τάσεις απομονωτισμού. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι ΗΠΑ θα εγκαταλείψουν το διεθνή τους ρόλο, είναι ιδιαίτερα πιθανό να επιδιώξουν να τον μοιραστούν με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις, όπως η Ρωσία, η Κίνα, η Ινδία, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την Ασία.

Κάτι τέτοιο συνεπάγεται δραματικές αλλαγές στην αρχιτεκτονική του διεθνούς συστήματος, το οποίο θα τείνει πια σαφώς προς τον πολυκεντρισμό.

Ευρώπη και Βαλκάνια

Η Ευρώπη δεν μοιάζει να διαφοροποιεί τη στάση της από τη στάση των ΗΠΑ και μάλλον θα ακολουθήσει το παράδειγμά τους σε σχέση με το μετριασμό της παγκοσμιοποιητικής δυναμικής. Οι σχέσεις Ευρώπης και ΗΠΑ θα επηρεαστούν από τη νέα κατάσταση που θα επικρατήσει ανάμεσα στις ΗΠΑ και την Ρωσία. Το NATO θα χάσει επομένως τη σημασία του ακόμη περισσότερο. Αντιθέτως, το σχέδιο για κοινή ευρωπαϊκή άμυνα θα αποκτήσει νέες προοπτικές, καθώς η σταθερότητα στον ευρωπαϊκό περίγυρο περιέχεται στην κλίμακα των πρώτων προτεραιοτήτων των ΗΠΑ.

Στα Βαλκάνια, κύριο πεδίο πειραματισμού σε σχέση με τη γεωπολιτική παγκοσμιοποίηση, οι συνέπειες θα είναι σημαντικές. Η ελπίδα ορισμένων παραγόντων ότι οι ΗΠΑ θα εγκαταλείψουν από την μια μέρα στην άλλη το μουσουλμανικό και το αλβανικό στοιχείο είναι εξωπραγματική, καθώς μια τέτοια εξέλιξη θα ήταν αντίθετη με τον βραχυπρόθεσμο αμερικανικό στόχο, ο οποίος είναι να συγκαλυφθεί η αδυναμία των ΗΠΑ μπροστά στις νέες μορφές απειλών.

Όμως μεσοπρόθεσμα μπορεί κανείς να προβλέψει ότι θα ενισχυθούν τα κράτη έναντι των μειονοτήτων. Μπορεί επομένως κανείς να ελπίζει στη σταθεροποίηση των Βαλκανίων, η οποία όμως θα συνδέεται με περισσότερο αυταρχισμό, καταπίεση, ανελευθερία κ.ο.κ. στο εσωτερικό των κρατών αυτών. Κύριος ρόλος των κυβερνήσεων θα είναι να ελέγχουν άτομα, ιδέες και κινήματα πριν αναπτυχθούν αρκετά ώστε να γίνουν εντάξιμα σε διεθνή δίκτυα· επίσης να συντρίψουν τους εκπροσώπους των δικτύων αυτών οι οποίοι βρίσκονται στο έδαφός τους.

Η εξέλιξη αυτή δεν θα λειτουργήσει υποχρεωτικά υπέρ των Σέρβων ή των Μακεδόνων και εναντίον των Βοσνίων ή των Αλβανών. Η εδαφική κατάσταση θα παγιωθεί κάποια στιγμή· η μορφή του νέου πολιτικού χάρτη θα είναι συνάρτηση των τοπικών συσχετισμών δύναμης και της ευρύτερης αμερικανικής στρατηγικής (ειδικότερα της στάσης των ΗΠΑ έναντι του Ισλάμ). Η σημερινή ρευστότητα σε συνδυασμό με την προοπτική για «πάγωμα» του πολιτικού χάρτη δημιουργούν απειλή για μια ενδιάμεση περίοδο αυξημένων εντάσεων, καθώς ο κάθε παράγων θα επιδιώξει να βελτιώσει εγκαίρως τη θέση του.

Στον ευρύτερο περίγυρο της Ελλάδας η προοπτική για σταθεροποίηση

των Βαλκανίων είναι ευνοϊκή για τα ελληνικά συμφέροντα. Η βέβαιη ενίσχυση της Τουρκίας είναι, αντίθετα, μια μάλλον αρνητική εξέλιξη. Από την άλλη όμως, μια γενικότερη προσπάθεια σταθεροποίησης της περιοχής, βελτίωση των σχέσεων Τουρκίας-Ρωσίας κ.ο.κ. θα συμπεριλάμβανε δυνάμει την περαιτέρω εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

3. O'Brien, R. (1992), *Global Financial Integration: The End of Geography*, London: Chatham House.

Ανάμεσα στα διάφορα «τέλη» (της Ιστορίας, των Εδαφών κ.ο.κ.) γράφηκε και ένα «Τέλος της Γεωγραφίας».³ Τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου δείχνουν ότι όχι μόνο η Γεωγραφία δεν «τελείωσε», αλλά, αντίθετα, ότι είναι πιο επίκαιρη παρά ποτέ. Εδάφη και δίκτυα οργανώνουν το γεωγραφικό χώρο και από την οργάνωση αυτή εξαρτάται η μοίρα των λαών. Η διαλεκτική δικτύων και εδαφών έχει γνωρίσει δραματικές φάσεις και στιγμές κατά τις τελευταίες δεκαετίες: παγκοσμιοποίηση, τέλος του Ψυχρού Πολέμου... Μια νέα φάση άρχισε με την τραγωδία της 11ης Σεπτεμβρίου. Είναι μια φάση κατά την οποία τα εδάφη ίσως λάβουν εκδίκηση, κατά την οποία η παγκοσμιοποίηση ίσως αγγίζει τα όριά της.

Εξέλιξη θετική ή αρνητική; Η απάντηση εξαρτάται από τα συμφέροντα του καθενός. Είναι πια προφανές ότι δεν υπάρχουν ιδανικές λύσεις για τα προβλήματα της ανθρωπότητας. Οι εξελίξεις των τελευταίων ετών δείχνουν ότι, αντιθέτως με όσα μας δίδασκαν οι μεγάλες ουτοπίες, τα θέματα που απασχολούν τον άνθρωπο λίγο έχουν αλλάξει από την Αρχαιότητα. Το κύριο πολιτικό δίλημμα παραμένει: ασφάλεια ή ελευθερία; Οι ΗΠΑ υποστήριξαν κατά την τελευταία δεκαετία την ελευθερία εις βάρος της σταθερότητας. Στο μέλλον ίσως μετατραπούν σε δύναμη πιο συντηρητική, δημιουργώντας έτσι της βάσεις μιας νέας «Ιεράς Συμμαχίας».

ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ Η «ΔΥΣΗ»: Η ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΔΥΟ ΚΟΣΜΩΝ, ΔΥΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

Σία Αναγνωστοπούλου*

Δύο μεγάλοι κόσμοι, η «Ανατολή» και η «Δύση». Ιστορικά διαμορφώνονται ο ένας σε σχέση με τον άλλο, ο ένας με αναφορά στον άλλο, ενώ πολιτισμικά και πολιτικά διακρίνονται ο ένας σε αντίθεση και σε σύγκρουση με τον άλλο. Πού και σε ποια επίπεδα τοποθετείται η ιστορικότητα αυτής της διάκρισης, διάκρισης που σημαίνει πάνω από όλα σύγκρουση δύο διαφορετικών πολιτισμών; Κατ' αρχάς πώς και με ποια κριτήρια ορίζεται η «Ανατολή» και με ποια η «Δύση»; Η διάκριση έχει καταντήσει σχεδόν αξιωματική, η ιστορική και πολιτική της νομιμοποίηση ωστόσο παραμένει προβληματική και πολύ ασαφής.

Στην «Ανατολή», όπου κυρίως υπάγεται ο μουσουλμανικός κόσμος (ενίοτε δε ο ορθόδοξος χριστιανικός) και όπου συγκυριακά εντάσσονται άλλοτε αυτές και άλλοτε κάποιες άλλες χώρες, η θρησκεία, το Ισλάμ δηλαδή, φαίνεται να οριοθετεί τη διάκριση. Τούτο, σε συνδυασμό με το δεδομένο ότι το Ισλάμ θεωρείται ότι λειτουργεί απαγορευτικά για την ύπαρξη δημοκρατίας, ελευθερίας, πολιτικής

* Καθηγήτρια Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου, e-mail: athanas@ucy.ac.cy.

των Βαλκανίων είναι ευνοϊκή για τα ελληνικά συμφέροντα. Η βέβαιη ενίσχυση της Τουρκίας είναι, αντίθετα, μια μάλλον αρνητική εξέλιξη. Από την άλλη όμως, μια γενικότερη προσπάθεια σταθεροποίησης της περιοχής, βελτίωση των σχέσεων Τουρκίας-Ρωσίας κ.ο.κ. θα συμπεριλάμβανε δυνάμει την περαιτέρω εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

3. O'Brien, R. (1992), *Global Financial Integration: The End of Geography*, London: Chatham House.

Ανάμεσα στα διάφορα «τέλη» (της Ιστορίας, των Εδαφών κ.ο.κ.) γράφηκε και ένα «Τέλος της Γεωγραφίας». ³ Τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου δείχνουν ότι όχι μόνο η Γεωγραφία δεν «τελείωσε», αλλά, αντίθετα, ότι είναι πιο επίκαιρη παρά ποτέ. Εδάφη και δίκτυα οργανώνουν το γεωγραφικό χώρο και από την οργάνωση αυτή εξαρτάται η μοίρα των λαών. Η διαλεκτική δικτύων και εδαφών έχει γνωρίσει δραματικές φάσεις και στιγμές κατά τις τελευταίες δεκαετίες: παγκοσμιοποίηση, τέλος του Ψυχρού Πολέμου... Μια νέα φάση άρχισε με την τραγωδία της 11ης Σεπτεμβρίου. Είναι μια φάση κατά την οποία τα εδάφη ίσως λάβουν εκδίκηση, κατά την οποία η παγκοσμιοποίηση ίσως αγγίξει τα όριά της.

Εξέλιξη θετική ή αρνητική; Η απάντηση εξαρτάται από τα συμφέροντα του καθενός. Είναι πια προφανές ότι δεν υπάρχουν ιδανικές λύσεις για τα προβλήματα της ανθρωπότητας. Οι εξελίξεις των τελευταίων ετών δείχνουν ότι, αντιθέτως με όσα μας δίδασκαν οι μεγάλες ουτοπίες, τα θέματα που απασχολούν τον άνθρωπο λίγο έχουν αλλάξει από την Αρχαιότητα. Το κύριο πολιτικό δίλημμα παραμένει: ασφάλεια ή ελευθερία; Οι ΗΠΑ υποστήριξαν κατά την τελευταία δεκαετία την ελευθερία εις βάρος της σταθερότητας. Στο μέλλον ίσως μετατραπούν σε δύναμη πιο συντηρητική, δημιουργώντας έτσι τις βάσεις μιας νέας «Ιεράς Συμμαχίας».

ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ Η «ΔΥΣΗ»: Η ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΔΥΟ ΚΟΣΜΩΝ, ΔΥΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

Σία Αναγνωστοπούλου*

Δύο μεγάλοι κόσμοι, η «Ανατολή» και η «Δύση». Ιστορικά διαμορφώνονται ο ένας σε σχέση με τον άλλο, ο ένας με αναφορά στον άλλο, ενώ πολιτισμικά και πολιτικά διακρίνονται ο ένας σε αντίθεση και σε σύγκρουση με τον άλλο. Πού και σε ποια επίπεδα τοποθετείται η ιστορικότητα αυτής της διάκρισης, διάκρισης που σημαίνει πάνω από όλα σύγκρουση δύο διαφορετικών πολιτισμών; Κατ' αρχάς πώς και με ποια κριτήρια ορίζεται η «Ανατολή» και με ποια η «Δύση»; Η διάκριση έχει καταντήσει σχεδόν αξιωματική, η ιστορική και πολιτική της νομιμοποίηση ωστόσο παραμένει προβληματική και πολύ ασαφής.

Στην «Ανατολή», όπου κυρίως υπάγεται ο μουσουλμανικός κόσμος (ενίοτε δε ο ορθόδοξος χριστιανικός) και όπου συγκυριακά εντάσσονται άλλοτε αυτές και άλλοτε κάποιες άλλες χώρες, η θρησκεία, το Ισλάμ δηλαδή, φαίνεται να οριοθετεί τη διάκριση. Τούτο, σε συνδυασμό με το δεδομένο ότι το Ισλάμ θεωρείται ότι λειτουργεί απαγορευτικά για την ύπαρξη δημοκρατίας, ελευθερίας, πολιτικής

* Καθηγήτρια Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου, e-mail: athanas@ucy.ac.cy.

κοινωνίας, αποτελεί την κύρια εξήγηση για τη διάκριση των δύο κόσμων. Έτσι, το Ισλάμ είναι η πρωτογενής αιτία τόσο για την πολιτική κατάσταση αυτού του κόσμου όσο και για την αδυναμία του να «παρακολουθήσει» την ιστορική εξέλιξη της «Δύσης», να εκδημοκρατιστεί και να «αποθησαυρευτικοποιηθεί». Η διάκριση λοιπόν γίνεται με πολιτικά κριτήρια, η βαθιά αιτία της όμως είναι θρησκευτική, επομένως πολιτισμική. Αυτό σημαίνει ότι από πάντα, από εμφανίσεως τουλάχιστον Ισλάμ, υπάρχουν δύο κόσμοι, η «Δύση» και η «Ανατολή», οριοθετημένοι και διαχωρισμένοι, με συγκρουσιακή κίνηση στο χώρο και το χρόνο.

Ας παρακολουθήσουμε κατ' αρχάς την κίνηση αυτών των δύο κόσμων. Είναι γνωστό ότι η διατύπωση «μουσουλμανικός κόσμος» παραπέμπει κατεξοχήν στο γεωγραφικό χώρο της Μέσης Ανατολής και στη συνέχεια στο χώρο του Μαγκρέμπ (Β. Αφρική) ή την Κεντρική Ασία κ.λπ. Δικαίως άλλωστε, αφού ο ιστορικός χώρος του Ισλάμ είναι η Μέση Ανατολή. Η εμφάνιση και η γρήγορη εξάπλωση του Ισλάμ πέρα από το χώρο της Μέσης Ανατολής δημιούργησε μια σημαντική ανατροπή: η συνέχεια και η ομοιογένεια του μεσογειακού χώρου μετά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας διεκδικείται κυρίως από το Χαλιφάτο και δευτερευόντως από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Το Χαλιφάτο διεκδικεί επίσης τη δημιουργία ενός ομοιογενούς μεσογειακού χρόνου που ορίζεται από το θάνατο του Προφήτη: το μουσουλμανικό έτος 1 δημιουργεί έναν άλλο χρόνο μέσα στον ήδη πολυσύνθετο μεσογειακό χρόνο. Το Ισλάμ λοιπόν στην πρώτη του περίοδο, γέννημα της Μεσογείου, διεκδικεί συνέχεια στο χώρο και το χρόνο των προηγούμενων ιστορικών πολιτικών οντοτήτων.

Το Ισλάμ αφομοιώνει συνεχώς και αναπαράγει στο μεσογειακό χώρο προηγούμενους πολιτισμούς, με κυριότερο τον αρχαίο ελληνικό, του οποίου θα καταστεί ο σημαντικότερος φορέας στον «ευρωπαϊκό χώρο». Η λεκάνη της Μεσογείου ενοποιείται υπό το Ισλάμ, ενώ ο κατακερματισμένος, ανομοιογενής, ασυνεχής ιστορικά ως προς τη Μεσόγειο, «δυτικός» χριστιανικός κόσμος «κλείνεται» στην ενδοχώρα και ο ανατολικός χριστιανικός κόσμος (Βυζάντιο) παραμένει η άλλη ενοποιητική δύναμη της Μεσογείου και ο ιστορικός συνεχιστής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Η δεύτερη μεγάλη ιστορική κίνηση του Ισλάμ στο χώρο είναι αυτή του σταδιακού αποκλεισμού του από τη Μεσόγειο και η ανατροφοδότησή του από την Κεντρική Ασία. Όσο ο δυτικός χριστιανικός κόσμος ενοποιείται, διεκδικώντας τον έλεγχο της λεκάνης της Μεσογείου, τόσο ο ισλαμικός παρακμάζει και «κλείνεται», αυτή τη φορά αυτός στην ενδοχώρα του. Όμως σε αυτή τη φάση τροφοδοτείται, αφομοιώνει και αναπαράγει στο ιστορικό του έδαφος τις συνήθειες ενός εντελώς διαφορετικού κόσμου, των νομαδικών φύλων της Κεντρικής Ασίας. Τα τουρκικά νομαδικά φύλα που πιέζουν από ανατολικά τον ισλαμικό κόσμο σταδιακά αφομοιώνονται και μάλιστα μέσα σε λίγους αιώνες αναδεικνύονται στους σημαντικότερους εκπρόσωπους του ισλαμικού κόσμου. Το Ισλάμ καθίσταται η σημαντικότερη μήτρα γονιμοποίησης πολλών και διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων και κόσμων και η κυριότερη πηγή αναπαραγωγής και αναπροσαρμογής τους στο μεσογειακό χώρο. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα ξαναδιεκδικήσει και μάλιστα με μεγάλη επιτυχία όχι μόνο την ενοποίηση του μεσογειακού χώρου υπό το Ισλάμ αλλά και την ενοποίηση σημαντικού μέρους του ανατολικού «ευρωπαϊκού χώρου», γεγονός που την οδηγεί μέχρι τον Δούναβη. Αυτή η κίνηση του ανανεωμένου Ισλάμ προς τη Μεσόγειο από τη μια, προς τα βορειοδυτικά από την άλλη, αλλάζει ριζικά τα γεωγραφικά και χρονικά δεδομένα τού τότε γνωστού κόσμου. Το Ισλάμ και ο Χριστιανισμός συνδια-

χειρίζονται, άλλοτε συγκρουόμενοι άλλοτε συναινώντας, το χώρο και το χρόνο. Για μεγάλο μάλιστα διάστημα η συναίνεση αποτελεί το κριτήριο ισορροπίας όχι μόνο του τότε γνωστού κόσμου αλλά και του εσωτερικού του χριστιανικού κόσμου. Οι δύο αυτοί κόσμοι, οι οποίοι αναγνωρίζουν ο ένας στον άλλο την ύπαρξη μιας πολιτικής και πολιτισμικής τάξης, συνυπάρχουν και συλλειτουργούν στον ίδιο χώρο και χρόνο, έχοντας ως μόνιμο στόχο τη μεταξύ τους ισορροπία.

Στο πλαίσιο του καθενός από αυτούς τους δύο κόσμους δρουν δυναμικές οι οποίες καθιστούν τα όρια μεταξύ τους πολύ ρευστά. Οι αλληλεπιδράσεις είναι σημαντικές. Και μόνο το γεγονός ότι στο χώρο που ορίζεται ως ισλαμικός υπάρχουν σημαντικοί χριστιανικοί ορθόδοξοι πληθυσμοί, και μόνο το γεγονός ότι οι πολιτικές συγκλίσεις ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τις διαφορετικές «ευρωπαϊκές δυνάμεις» είναι πολύ συχνές, καταδεικνύει τη δυσκολία του εγχειρήματος της απόλυτης διάκρισης δύο ξεχωριστών και αυτόνομων κόσμων. Το πρόβλημα τίθεται από το 18ο αι. και μετά, όταν ο «δυτικός κόσμος» αρχίζει να διεκδικεί την ενσωμάτωση εδαφών του «ισλαμικού κόσμου» στον δικό του πολιτικό και οικονομικό χώρο και χρόνο. Όταν δηλαδή η «Δύση» διεκδικεί την αποκλειστικότητα της διαχείρισης του χώρου και του χρόνου, όταν αρχίζει, για διάφορους πολιτικούς, θρησκευτικούς και οικονομικούς λόγους, να συγκροτεί πολιτική συνείδηση ενότητας στο χώρο και την ιστορία, σε αντίθεση με έναν άλλο κόσμο: την «Ανατολή». Ορίζεται η ίδια και στη διαδικασία οριοθέτησής της αρχίζει να οριοθετεί μια «Ανατολή». Ο «ισλαμικός κόσμος» αποκλείεται και πάλι σταδιακά από τη θάλασσα, ενώ αρχίζει η διαδικασία κατακερματισμού του. Οι χριστιανικοί ορθόδοξοι πληθυσμοί δημιουργούν τα δικά τους εθνικά κράτη, αποδεσμεύονται λοιπόν από τον «ισλαμικό κόσμο», ενώ ο «δυτικός κόσμος» λειτουργεί σε σχέση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία με διπλό τρόπο: από τη μια μεριά οι ιδέες και οι αξίες της Γαλλικής Επανάστασης διεισδύουν στον «ισλαμικό χώρο» μέσα από διάφορα κανάλια, άρα η επαφή των δύο κόσμων είναι περισσότερο από ποτέ στενή. Από την άλλη μεριά, και μπροστά στον κίνδυνο των ανατροπών που αυτή η επαφή ενέχει, η διείσδυση τέτοιων αξιών αλλοιώνεται και διαστρεβλώνεται μέσα από τη στενή σύμπραξη δύο παραγόντων: των ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων και της απολυταρχικής οθωμανικής εξουσίας. Τούτο σημαίνει ότι η διείσδυση των νεωτερικών πολιτικών αξιών, της ελευθερίας, της ισότητας και των ατομικών δικαιωμάτων, ελέγχεται και προωθείται, με τη βοήθεια των Μεγάλων Δυνάμεων, μέσα από τα πιο παραδοσιακά και απολυταρχικά κανάλια του ισλαμικού κόσμου: τη θρησκεία και το στρατό. Έτσι οι ευρωπαϊκές αξίες, κατεξοχήν φορείς ανατροπής των απολυταρχικών εξουσιών και σύγκρουσης με τη θρησκεία, στην περίπτωση του «ισλαμικού κόσμου» γίνονται φορείς επαναστατικοποίησης και εκμοντερνισμού των πιο παραδοσιακών μηχανισμών: της θρησκείας και του στρατού. Άλλωστε οποιαδήποτε άλλη εκμοντερνιστική δυναμική έξω από αυτούς τους δύο μηχανισμούς εξουδετερώνεται ως προδοτική και αντεθνική.

Η απόλυτη οικονομική υποταγή του «ισλαμικού κόσμου» στον δυτικό, που εντατικοποιείται με την αποικιοκρατία, περιθωριοποιεί σταδιακά τον πρώτο, ενώ η πολιτικοποίηση της θρησκείας στο νεωτερικό πολιτικό πλαίσιο τον περιθωριοποιεί πολιτικά και πολιτισμικά. Καταντάει ένας κόσμος εσωστρεφής, όχι μόνο γεωγραφικά αλλά και πολιτικά, κυρίως δε πολιτισμικά, ενώ ακυρώνεται η ιστορική νομιμοποίησή του ως φορέα συνέχειας των πολιτισμών του μεσογειακού χώρου. Το Ισλάμ στη νεωτερική εποχή θα οριοθετεί για τη «Δύση» έναν ξεχωριστό, «ανατολικό κόσμο», ένα διαφορετικό πολιτισμό.